

Wanda Patrzalek

Proekologiczne zachowania gospodarstw domowych

Marketing i Zarządzanie (d. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu) nr 3 (44), 157-166

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wanda Patrzalek

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk Społecznych
e-mail: wanda.patrzalek@uwr.edu.pl

Proekologiczne zachowania gospodarstw domowych

Kod JEL: D11

Słowa kluczowe: ekologizacja konsumpcji, dekonsumpcja, zachowania proekologiczne

Streszczenie. W artykule przedstawiono zachowania proekologiczne gospodarstw domowych na tle współczesnych trendów w konsumpcji, takich jak: ekologizacja konsumpcji, dekonsumpcja oraz idea zrównoważonego rozwoju. Analizie poddano czynniki determinujące zachowania proekologiczne w gospodarstwach domowych. Egzemplifikację rozważań stanowią ogólnopolskie badania gospodarstw domowych prowadzone przez CBOS dotyczące wybranych form zachowań proekologicznych. W ramach badań własnych przeprowadzonych pod kierunkiem autorki opracowania w 2015 roku omówiono czynniki i bariery zachowań proekologicznych na tle nawyków związanych z konsumpcją ekologiczną we wrocławskich gospodarstwach domowych.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest przedstawienie nowych trendów w konsumpcji gospodarstw domowych związanych z dekonsumpcją oraz kształtowaniem nawyków w obszarze konsumpcji ekologicznej w kontekście czynników determinujących oraz barier w zachowaniach proekologicznych. Konsumpcjonizm charakterystyczny dla społeczeństw wysoko rozwiniętych powoduje wiele chorób cywilizacyjnych i postępującą degradację środowiska naturalnego. Następstwem nadmiernej konsumpcji jest otyłość, choroby krążenia i serca, zaburzenia psychiczne związane z pamięcią, depresją, nerwicami oraz uzależnieniami, a także degrada-

cja środowiska naturalnego powodująca nieprzewidywalne kataklizmy, powodzie, huragany jako efekt globalnego ocieplenia i zanieczyszczenia środowiska naturalnego. Każdy trend powoduje w dłuższej perspektywie rozwój antytrendu. Ograniczenia powodowane koniecznością zachowania względnego poziomu równowagi przez wzrost poziomu świadomości konsumenckiej przyczyniają się do rozwoju dekonsumpcji.

W badaniach własnych pod kierunkiem autorki opracowania w 2015 roku na kwotowo dobranej próbie 200 respondentów z terenu Wrocławia i okolic (metodą sondażu diagnostycznego z zastosowaniem techniki ankiety standaryzowanej) podjęto próbę ustalenia poziomu wrażliwości na problematykę ochrony środowiska oraz czynników mających wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego. Podstawowym celem badawczym była identyfikacja zachowań dekonsumpcyjnych związanych z zakupem produktów ekologicznych oraz poziomu kształtowania nawyków proekologicznych w zachowaniach badanych gospodarstw domowych. Wyniki te zostały porównane z ogólnopolskimi badaniami gospodarstw domowych prowadzonymi przez CBOS dotyczącymi wybranych zachowań proekologicznych. W badaniach własnych większość respondentów deklarowała zakupy produktów ekologicznych w miarę możliwości finansowych. Najczęściej kupowanymi przez nich produktami eko była żywność, kosmetyki i chemia gospodarcza. Motywacją do ich zakupu zazwyczaj stanowiła świadomość konsumentów dotycząca bezpieczeństwa produktów i ich wpływu na zdrowie konsumentów. Do podstawowych nawyków proekologicznych w ich gospodarstwach domowych zaliczali świadomą dekonsumpcję związaną z oszczędnym użytkowaniem wody, energii, segregacją śmieci, korzystanie z opakowań wielokrotnego użytku, propagowanie lokalnych produktów oraz zwracanie uwagi na oznakowanie produktów. Uzyskane wyniki porównano z ogólnopolskimi badaniami CBOS-u w zakresie oceny poziomu zaniepokojenia stanem środowiska naturalnego przez Polaków oraz zachowań proekologicznych w polskich gospodarstwach domowych.

Dekonsumpcja a ekologizacja konsumpcji

Współcześnie do jednych z najważniejszych trendów w dziedzinie zachowań konsumenckich należy niewątpliwie dekonsumpcja. Wielu badaczy problematyki konsumpcji podważa tezę o racjonalności potrzeb ludzkich. W miarę rozwoju ekonomicznego potrzeby są częściej kreowane niż rozpoznawane, a zachowaniom jednostek towarzyszy nadmierna konsumpcja wykraczająca często ponad rzeczywiste potrzeby. Wzrastająca świadomość konsumencka i propagowanie zdrowego stylu życia przez organizacje i ruchy ekologiczne odwracają niekorzystne trendy na rzecz świadomej konsumpcji opartej na racjonalnych wyborach konsumenckich, rezygnacji z żywności wysokokalorycznej i przetworzonej na

rzecz zastępowania jej produktami dostosowanymi do zbilansowanych diet odpowiednich do wieku, trybu życia i aktywności fizycznej (Patrzalek, 2013, s. 17).

Do czynników stymulujących procesy dekonsumpcji zalicza się:

- narastające znużenie i rozczarowanie konsumpcją,
- wzrost świadomości potrzeby racjonalizacji konsumpcji ze względu na zdrowie człowieka,
- instrumentalizację konsumpcji, tj. obniżanie się rangi konsumpcji w systemie wartości człowieka, traktowanie jej nie jako celu, lecz głównie jako środka do życia,
- serwicyzację i dematerializację konsumpcji,
- konieczność ochrony środowiska naturalnego, w tym zasobów nieodnawialnych (Patrzalek, 2013, s. 143).

Wpływ działalności człowieka na środowisko naturalne stał się jednym z głównych celów polityki Unii Europejskiej, np. Europa 2020 (inicjatywa przewodnia dla wykorzystania zasobów naturalnych) przy zastosowaniu rachunków środowiskowych mających na celu ustalenie wzajemnych relacji między gospodarką a środowiskiem. Zawierają one ocenę tendencji wykorzystania zasobów naturalnych, stopnia emisji zanieczyszczeń do środowiska wynikających z prowadzenia działalności gospodarczej oraz zakres działalności podejmowanej na rzecz ochrony środowiska. Obok szczegółowych rachunków, takich jak: emisja zanieczyszczeń do powietrza (AEA), przepływy materiałów w gospodarce (PEFA), wydatki na ochronę środowiska ponoszone przez jednostki gospodarcze (EPEA), stosowane w sektorze dóbr i usług raporty (EGSS) dotyczące informacji w zakresie produkcji towarów i usług, które zostały specjalnie zaprojektowane w celu ochrony środowiska. EGSS może być stosowany do monitorowania całej gospodarki. Obecnie dane te gromadzone są dobrowolnie, natomiast od 2017 roku będą obowiązkowe. W ostatnich latach polityka europejska koncentruje się na realizacji idei rozwoju zrównoważonego w gospodarce ze szczególnym naciskiem na łagodzenie i adaptację do zmian klimatycznych (*Environmental accounts...*).

Działania te muszą być wspierane przez odpowiednie instrumenty ekonomiczne i informacyjne, tzw. zielony marketing, który kształtuje i rozwija ekologiczną świadomość konsumentów. Prowadzi to do zaniechania kupna i konsumpcji produktów szkodliwych dla środowiska. Odpowiednia polityka produktowa wraz z tzw. marketingiem ekologicznym może wpłynąć na zmiany zachowań na rynku i na kształtowanie trwałej i zrównoważonej konsumpcji (Lorek, 2009, s. 114–115). Wzrost świadomości konsumentów oraz zainteresowanie zdrowym odżywianiem powodują zwracanie uwagi na oznakowanie i informacje zawarte na opakowaniach produktów. Nabywcy poszukują informacji dotyczących składu produktu, stosowanych konserwantów, barwników, polepszaczy oraz stopnia przetworzenia i modyfikacji genetycznych (GMO).

Dekonsumpcja oznacza w pierwszej fazie ograniczenie spożycia produktów szkodliwych dla zdrowia, w drugiej zaś całkowitą eliminację tych produktów z diety. Zgodnie z zaleceniami Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) zdrowe odżywianie to:

- osiągnięcie odpowiedniego bilansu energetycznego i zdrowej wagi wynikającej z wieku i aktywności zawodowej,
- eliminacja spożycia tłuszczów trans oraz zastępowanie tłuszczów nasyconych nienasyconymi,
- wzrost spożycia owoców, warzyw, roślin strączkowych, produktów pełnoziarnistych, orzechów,
- zmniejszenie spożycia cukrów prostych,
- zmniejszenie spożycia soli (sodu), spożywanie tylko soli jodowanej (*Global strategy...*).

Ekologizacja konsumpcji oparta jest na racjonalnej konsumpcji i zawiera istotne wymiary zachowań dekonsumpcyjnych dotyczących:

- a) oszczędnego wykorzystania dóbr konsumpcyjnych;
- b) ograniczania konsumpcji dóbr, które się cechują wysoką chłonnością rzadkich i nieodnawialnych zasobów, a jednocześnie tworzą groźne odpady pokonsumpcyjne;
- c) nabywania i konsumowania dóbr pozostawiających niewielką ilość odpadów pokonsumpcyjnych;
- d) konsumowania tzw. dóbr ekologicznych (głównie żywności), czyli dóbr nieuzupełnianych surogatami (imitacjami), np. sztuczne białko, sztuczna skóra, imitacje drewna czy szkła;
- e) konsumowania dóbr, które nie pochodzą z niehumanitarnych hodowli zwierząt (np. tuczu drobiu, hodowli zwierząt futerkowych), jak również z niewolniczej lub nisko opłacanej pracy ludzi (Bywalec, 2010, s. 196).

Zjawiska te przyczyniły się do powstania nowego typu świadomości społecznej opartej na przestrzeganiu praw natury i rozumieniu konsumpcji z perspektywy konsumenta jako części ekosystemu. Pojawiła się moda na proekologiczne wzorce konsumpcji, np. niepalenie, unikanie używek, aktywny tryb życia, rezygnacja z jazdy samochodem na rzecz roweru, zmniejszenie oglądalności telewizji, nadmiernych zakupów odzieży, rozwój mieszkalnictwa w strefach podmiejskich itp. Skutki rozwoju gospodarczego świata spowodowały dyskusję nad jego granicami wobec nasilających się procesów degradacji środowiska naturalnego, wyczerpywania nieodnawialnych zasobów oraz zagęszczenia przestrzeni w rozwiniętych ośrodkach przemysłowych (Patrzalek, 2004, s. 35).

Determinanty i bariery zachowań proekologicznych w badaniach własnych

W badaniach pod kierownictwem autorki opracowania, przeprowadzonych w 2015 roku wśród 200 respondentów metodą sondażu diagnostycznego, reprezentujących różne gospodarstwa domowe z terenu Wrocławia i okolic, doboru próby dokonano kwotowo w zależności od płci, wieku, wykonywanego zawodu, wielkości gospodarstwa domowego oraz dochodu netto na 1 osobę w gospodarstwie domowym w miesiącu. Większość badanych stanowiły kobiety (70% ogółu). Wśród respondentów 28% było w wieku 30–39, kolejna grupa to osoby w wieku 40–49 (24% ogółu), następnie w wieku osób w wieku 18–29 lat (22%). Osób w wieku 50–59 lat było 16%. Najmniejszą grupę stanowili respondenci powyżej 60 lat – 10%.

W zakresie wykonywanego zawodu przeważali specjaliści (40% ogółu) oraz pracownicy usług – 32%. W strukturze wielkości gospodarstw domowych dominowały małe, składające się z dwóch i trzech osób (po 30%), w dalszej kolejności z czterech osób (28%). Najmniej liczne były gospodarstwa jednoosobowe – 4% i pięcioosobowe – 8%.

Pod względem wysokości dochodów najliczniejszą grupę – 32% stanowili respondenci z dochodem netto na 1 osobę w gospodarstwie domowym w miesiącu w przedziale 2001–3000 zł, zaś 28% w przedziale 1001–2000 zł. Co piąte badane gospodarstwo domowe rozporządza niewielkim dochodem netto w przedziale 501–1000 zł na osobę. Po 10% to stanowili członkowie gospodarstw z grup o najwyższych dochodach, tj. z przedziałów 3001–4000 zł i powyżej 4000 zł netto na osobę.

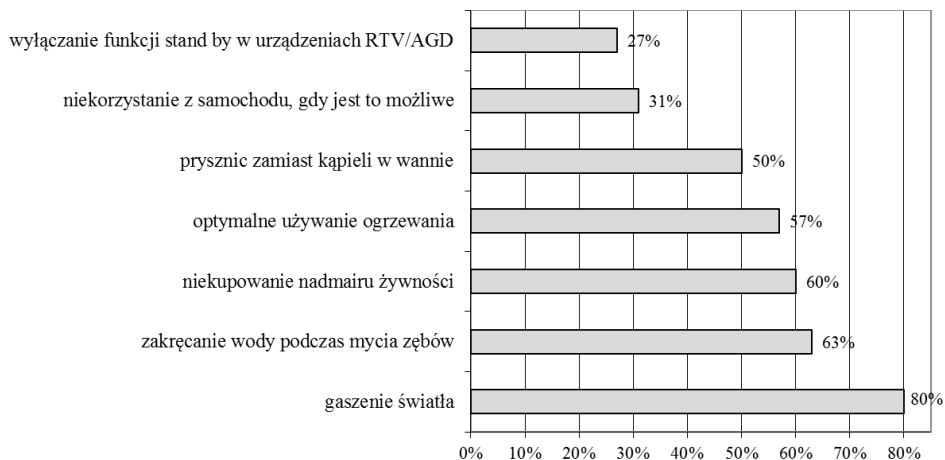
W opinii badanych respondentów największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego (rys. 1) wywierają działania każdego człowieka (65% wskazań) oraz właściwe kształtowanie świadomości ekologicznej w szkołach (58%), a także już posiadana wiedza z zakresu ochrony środowiska naturalnego (49%). Ważne znaczenie przypisuje się odpowiednim przepisom prawnym oraz skuteczności ich egzekwowania, zwłaszcza w zakresie produkcji rolnej i żywnościowej (42%), oraz promowaniu ekorozwiązań przez samorządy terytorialne (34%).

Do nawyków proekologicznych we wrocławskich gospodarstwach domowych należało: gaszenie światła – 80% wskazań, zakręcanie wody podczas mycia zębów – 63%, niekupowanie nadmiaru żywności – 60% oraz używanie optymalnego ogrzewania – 57% (rys. 2).

Rysunek 1. Czynniki mające największy wpływ na poprawę środowiska naturalnego w opinii respondentów

Źródło: badania pod kierunkiem autorki przeprowadzone w 2015 roku.

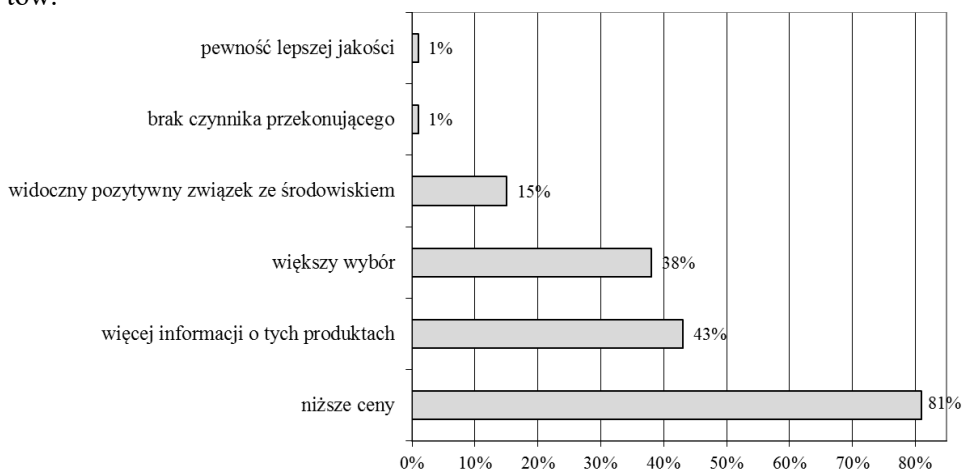

Rysunek 2. Nawyki proekologiczne w zachowaniach wrocławskich gospodarstw domowych

Źródło: badania pod kierunkiem autorki przeprowadzone w 2015 roku.

W dalszej części badań analizie poddano czynniki mające wpływ na wzrost zainteresowania produktami ekologicznymi we wrocławskich gospodarstwach domowych (rys. 3). Na pierwszym miejscu znalazły się ceny stanowiące największą barierę utrudniającą zakup tych produktów – 81% wskazań wśród respondentów. Kolejnym ważnym czynnikiem był brak dostępności do wiarygodnej infor-

macji dotyczących cech produktów ekologicznych (43%) oraz wskazań w zakresie związku cech tych produktów z ochroną środowiska w opinii 15% respondentów.

Rysunek 3. Czynniki sprzyjające wzrostowi zainteresowania produktami ekologicznymi

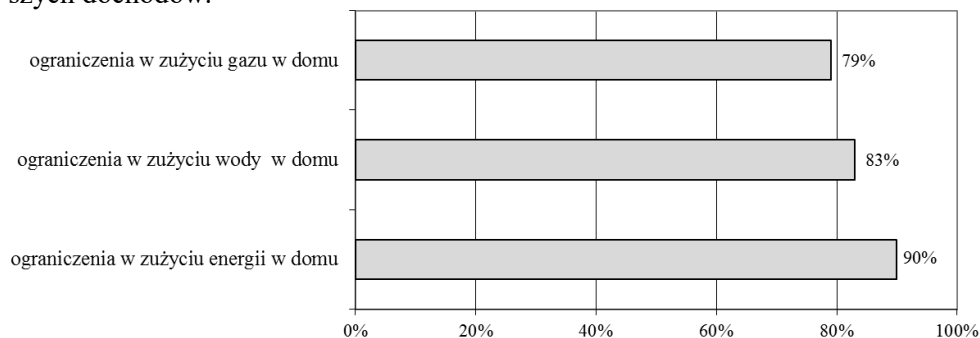
Źródło: badania pod kierunkiem autorki przeprowadzone w 2015 roku.

Zachowania proekologiczne gospodarstw domowych w badaniach CBOS-u

Badania własne w celach porównawczych odniesiono do ogólnopolskich badań zrealizowanych przez CBOS w 2011 roku na reprezentatywnej próbie 1002 respondentów. Z badań tych wynika, że bardzo duże zaniepokojenie stanem środowiska naturalnego w większym stopniu dotyczyło obszaru Polski (46% wskazań) niż miejscowości, w której żyje respondent – wówczas te obawy zmniejszają się do 24%. Większość badanych (67%) miało poczucie, że swoimi działaniami może wpłynąć na poprawę stanu środowiska naturalnego w swojej miejscowości. W porównaniu do wcześniejszych badań prowadzonych przez CBOS od 1992 roku wskaźnik ten systematycznie wzrastał z 32% w roku 1992 do 59% w roku 2000. Wzrósł też odsetek osobistego wpływu badanego i innych ludzi na stan środowiska naturalnego z 71% w 2009 roku do 79% w roku 2011 (*Zachowania proekologiczne...*, 2011).

Postawy Polaków deklarowane wobec problemów ochrony środowiska przekładają się na codzienne zachowania w zużyciu energii (90% wskazań) i wody (83%), a także gazu (79%) (rys. 4). W porównaniu z badaniami prowadzonymi w 2008 roku jest to znaczny wzrost odpowiednio o 11 i 10 punktów procentowych w odniesieniu do energii i wody oraz o 8 punktów w przypadku gazu. Respondenci, którzy starają się ograniczyć zużycie energii i gazu, wskazują na gorszą sytuację materialną w swoich gospodarstwach domowych. Zatem pro-

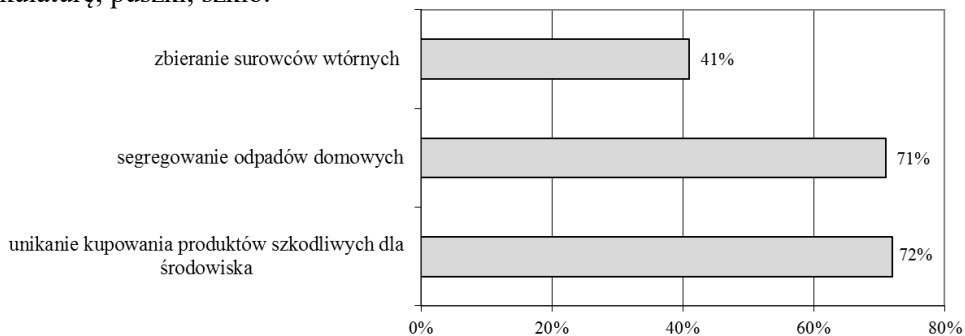
blemy w dziedzinie ekologii konsumpcji wiążą się w tych przypadkach z dekonsumpcją oszczędnościową wynikającą z niepewnej sytuacji ekonomicznej i niższych dochodów.

Rysunek 4. Ograniczenia w zużyciu energii, gazu i wody w polskich gospodarstwach domowych w 2011 roku

Źródło: opracowano na podstawie *Zachowania proekologiczne...*, 2011, s. 8–9.

Widoczne są także pozytywne zmiany w zakresie nawyków proekologicznych w polskich gospodarstwach domowych (rys. 5). Znacząco wzrósł odsetek badanych unikających zakupu produktów szkodliwych dla środowiska. Wśród badanych 72% wskazywało na takie zachowania; w porównaniu z rokiem 2008 jest to wzrost aż o 44 punkty procentowe. Podobnie większość (71% respondentów) segreguje odpady domowe, a 41% zajmuje się recyklingiem, zbierając maktulaturę, puszki, szkło.

Rysunek 5. Nawyki proekologiczne w zachowaniach polskich gospodarstw domowych w 2011 roku

Źródło: opracowano na podstawie *Zachowania proekologiczne...*, 2011, s. 9.

Podsumowanie

Z prowadzonych analiz wynika, że polscy konsumenci stają się coraz bardziej świadomi ograniczeń, jakie niesie ze sobą dekonsumpcja oparta na racjonalnych wyborach z zachowaniem pozytywnego stosunku do środowiska naturalnego. Wzrastająca wrażliwość na problemy ekologiczne rozwijana zgodnie z zaleceniami europejskiej polityki gospodarczej powoduje, że coraz częściej konsumenci zwracają uwagę na oznakowania produktów i poszukują informacji na temat składu produktu i jego wpływu na środowisko naturalne. Działaniom tym sprzyja rozwój tzw. zielonego marketingu oraz konieczność egzekwowania prawa dotyczącego produkcji ekologicznej i właściwe działania promujące ekozachowania w środowisku lokalnym.

Kształtowane w gospodarstwach domowych nawyki proekologiczne związane są z odpowiednimi formami dekonsumpcji zwłaszcza w zakresie oszczędnego zużywania wody, energii czy gazu oraz powstrzymywania się od kupowania nadmiaru produktów i wyrobów szkodliwych dla środowiska naturalnego. Zarówno z badań własnych, jak i CBOS-u wynika, że największy wpływ na poprawę stanu środowiska naturalnego wywierają działania każdego człowieka oraz kształtowanie świadomości ekologicznej przez właściwą edukację.

Do najważniejszych barier utrudniających dostęp do produktów ekologicznych respondenci zaliczają ceny oraz brak wiarygodnej informacji dotyczącej cech tych produktów, jak również wskazań co do ich wpływu na ochronę środowiska.

Przedmiotem zarówno współczesnej konsumpcji, jak i produkcji opartej na przestrzeganiu idei zrównoważonego rozwoju powinny być produkty projektowane z uwzględnieniem ich wpływu na stan środowiska naturalnego oraz innowacji ekologicznych ograniczających na każdym etapie powstawania i użytkowania produktu wymogi ekosystemu.

Bibliografia

- Bywalec, Cz. (2010). *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Environmental accounts – statistics explained* (5.05.2016). Pobrano z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_accounts.
- Lorek, E. (2009). Zmiany zachowań producentów i konsumentów na rynku w świetle wymogów zintegrowanej polityki produktowej UE. W: A. Graczyk, K. Mazurek-Łopacińska (red.), *Badania rozwoju rynków produktów rolnictwa ekologicznego i żywności ekologicznej w Polsce* (s. 114–129). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Patrzalek, W. (2004). Czynniki kulturowe wpływające na zachowania konsumenckie. W: W. Patrzalek (red.), *Kulturowe determinanty zachowań konsumenckich* (s. 26–27). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Patrzalek, W. (2013). Dekonsumpcja – racjonalny wybór czy ekonomiczny przymus? W: W. Patrzalek (red.), *Forum Socjologiczne 4. Nowe trendy w konsumpcji i zmiany w komunikowaniu*

społecznym. *Współczesne orientacje i metody badań* (s. 15–30). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Global strategy on diet, physical activity and health. Pobrano z: www.who.int/dietphysicalactivity/diet/en/ (2016).

Zachowania proekologiczne Polaków. Komunikat z badań BS/23/2011 (2011). Pobrano z: www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2011/K_023_11.PDF (20.04.2016).

Pro-environmental Behavior of Households

Keywords: ecologization of consumption, deconsumption, environmental behaviors

Summary. The article presents the environmental behavior of households against contemporary trends in consumption, such as greening consumption, deconsumption and sustainable development. The article analyses factors determining environmental behavior of households. Exemplification of this discussion is constituted on the nationwide household survey conducted by CBOS on selected forms of ecological behavior. In the framework of primary research lead by the author, the article discusses factors and barriers to environmentally friendly behaviors against ecological consumption habits in Wrocław households.

Translated by Wanda Patrzalek

Cytowanie

Patrzalek, W. (2016). Proekologiczne zachowania gospodarstw domowych. *Marketing i Zarządzanie*, 3 (44), 157–166.